

Krémer Ferenc Tauber István és a magyar rendőrszociológia kezdetei

Egy tudós számára az a leginkább megtisztelő, ha művét kortársai és utódai érdemesnek találják az újraolvasásra és az elemzésre. Minden falszifikációs teszt – ha áttemelhetjük Karl Popper természettudományokra kidolgozott kategóriáját¹ a társadalomtudományok világába –, bármilyen eredménnyel járjon is rangot ad az analizált (élet)műnek. Tauber István életműve, mind a rendszerváltás előtti, mind azután mutatott teljesítményével méltó az elemzésre és ezért az ebből eredő rangra. Ebben a tanulmányban nem is vállalkozom többre, mint arra, hogy életművének egyetlen, néhány éves, a rendszerváltást követő időszakát az akkor keletkezett és publikált művein keresztül felvázoljam.

A választott korszak több szempontból is különösen érdekes. A hazai társadalomtudomány, akkor még úgy tűnt, elvesztette kritikájának tárgyát, azt az intézmény- és viszonyrendszert, amely a kommunista párt köré szerveződött. Cserébe szabadságot kapott álláspontjának nyílt és egyértelmű kifejtésére, új szempontok keresésére és, ami talán a legfontosabb önmaga újradefiniálására. Ez utóbbi a kilencvenes évek elején mindenekelőtt azt a feladatot állította a tudósok elé, hogy megtalálják azokat a témákat, amelyek vizsgálatával hozzájárulhatnak a demokrácia intézményi és interperszonális kibontakozásához.

A rendészetben a rendszerváltás egészen sajátos metamorfózist okozott. Persze minden intézményi és közhatalmi területnek megvoltak a sajátosságai, ám egy tekintetben valamennyien azonosak voltak: a hatalmi hierarchia és a szervezeti kultúra egyikben sem változott, mert mitől is változott volna néhány hónap vagy néhány év alatt? Viszont szinte valamennyi, legalábbis egy ideig, úgy tekintett e sajátosságra, mint a múlt örökségére, amitől majd biztosan meg kell szabadulnia. A vezetői személycserék és a kilépések ellenére a rendőrség is formálisan azonos volt a rendszerváltás előtti önmagával, „csupán” a környezet változott meg, és így minden teljesen más színben mutatkozott meg. Az erények például hátránnyá változtak.

A rendszerváltással egy időben jelent meg a rendőrséggel és a rendészetrel foglalkozó tudomány. Ne olyan a segédtudományokra gondoljunk, mint kriminalisztika, a bűnügyi technika és hasonló nagyon fontos és nélkülözhetetlen tudományágak, ezek ugyanis már a rendszerváltás előtt is jelen voltak. 1988-tól kezdve azonban jogászok, kriminológusok és többnyire jogi végzettségű rendőrök olyan kérdésekről jelentettek meg tanulmányokat, mint a rendőrség és a politika viszonya,² vagy a rendőrség az állam és a jog viszonya.³

A rendőrség jogi, szervezeti,⁴ és pszichológiai⁵ tekintetben gyorsan a vizsgálatok tárgyává vált, s bár a szociológiai kutatásokra még egy kicsit várni kellett, az megállapítható, hogy a tudósok növekvő érdeklődést mutattak rendőrség és a társadalom viszonya iránt. Ez a kérdés a rendszerváltás előtt legfeljebb egyetlen vonatkozásban merülhetett fel. Azt ugyanis

1 Karl Popper: A tudományos kutatás logikája, Európa, 1997, 48. oldaltól.

2 Szikinger István: Rendőrség és politika, Belügyi Szemle, 1988. 7. sz.

3 Lásd Kertész Imre cikksorozatát: Rendőrség, rendőrállam, jogállam, I–IV. rész, Belügyi Szemle, 1989–1990.

4 Lásd pl.: Tauber István: Szervezet-szociológiai tanulmány a rendőrségről, Rendészeti Szemle, 1991. 4. és 5. sz.

5 Például: Kis Géza: A civil társadalom képe a rendőrök tudatában, BM Kiadó, 1993

már vizsgálták a nyolcvanas évek elején, mit gondolnak a rendőrségről és a rendőrökről az emberek.⁶ 1988-tól viszont rendőrök és civilek számára egyaránt alapvető fontosságú kérdésévé vált a biztonságpolitika. A tudományos vizsgálatok előtt a rendőrség legitimációs kényszerhelyzete nyitotta meg az utat, és a Team Consult projekt valamint nyugat-európai alapítványok támogatása (pl. a Hans Seidel Alapítványé) megteremtette mind az anyagi lehetőségeket, mind pedig a kutatók presztízsét. Az első lépéseit megtevő rendészettudomány rövid idő alatt megismerkedett a nyugat-európai és észak-amerikai kutatási eredményekkel, elméletekkel és nézőpontokkal, és azokat felhasználva tartott tükröt a politikusok és a rendőrök elé – és az ott látott kép csak ritkán volt kedvező a számukra. Az új tudomány igyekezett a reformok felé terelni a politikai és a rendőri gondolkodást. Csakhogy a konkrét érdekek erősebbek voltak az „elvont”, a demokrácia fejlődésével összefüggő érdekeknél.

A kutatások, a publikációk és a konferenciákon tartott előadások egyre kevésbé szóltak a hatalmi pozícióban lévőknek, illetve szóltak volna, csakhogy egyre inkább süket fülekre találtak. A kutatások eredményeit a hatalom birtokosai vagy nem használták fel, vagy teljesen átértelmezték és kiforgatták. Kialakulóban volt egy *kettős világ*, amelynek egyik oldala a gyakorlati politika (ideérve a rendőri vezetők világát is) és a másik oldala pedig az azt elemző és annak elemzéséből következtetéseket levonó és javaslatokat kidolgozó tudomány világa volt. A tudomány hatása ennek következtében jelentéktelen volt, ám ez csak mintegy húsz év távlatából ítéltető meg igazán, a kortársak, ahogyan manapság mi magunk, bíztak benne, hogy nemhiába kutatnak, elemeznek és írnak.

A rendszerváltás által felvetett kérdések:

Mi kell és mi nem kell?

A rendszerváltás politikusoknak, rendőröknek és tudósoknak egyaránt két kérdést tett fel: Mit kezdesz a múlttal? Milyen jövőt akarsz? Egyszerűnek tűnő kérdések, és 1990-ben a válaszok is kézenfekvőnek látszottak, legalábbis, ami a múltat illeti. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a tárgyalásos forradalom sajátos viszonyt alakított ki a múlthoz, amit akkoriban szinte mindenki a magyar rendszerváltás erényének tekintett. És az is lehetett volna, ha furcsamód nem válik egészen általánossá, szinte normává az a magatartásmód, hogy verbálisan a lehető legélesebben el kell határolódnai a múlttól, pragmatikusan viszont fent kell tartani azt. Elhatárolódnai a múlttól – tudatában vagyok, hogy ez a szókapcsolat *contradictio in adjecto*, azért használom mégis, mert jól fejezi ki azt a zavaros és ellentmondásos viszonyulást, amely az elmúlt két évtizedben megszokottá vált – ez volt a kilencvenes évek elejének leggyakrabban kommunikált üzenete.

Egy kicsit közelebbről, ha megnézzük, akkor már egyáltalán nem tűnik egyszerűnek sem a múltra, sem a jövőre vonatkozó kérdés.

Mit kezdünk a múlttal?

A múlt, vagyis a rendszerváltás előtti rendszet minden tekintetben jelen volt a kilencvenes években (és itt van ma is). Az a kérdés tehát, hogy „hogyan viszonyuljunk a múlthoz?” azonos volt azzal a kérdéssel, hogy „mit tekintünk a múlthoz tartozónak?” Vagyis a válasz eldöntötte, mit kellene megváltoztatni, átalakítani, elfelejteni, és mi az, ami fennmaradhat. A feladat tehát sokkal nehezebb és felelősségteljesebb, mint az első pillanatban látszik.

⁶Pápainé Faragó Katalin: Rendőrkép a közvéleményben, Kriminálpedagógiai és Kriminálpszichológiai Tanulmányok, 1983. 1. sz.

Tauber István a kilencvenes évek első felében szinte valamennyi írásában kitért a rendszerváltás előtti rendőrség sajátosságainak leírására, és ezzel foglalkozó műveiben négy pontban foglalta össze a véleményét.

Az első helyen mindig azt a tulajdonságot említette, hogy a rendőrség minden feladatot elvállalt, mégpedig úgy, hogy „a vezetők fel sem mérték, hogy az általuk könnyedén felvállalt feladatokkal mit is rónak az általuk vezetett szervezet dolgozóira.”⁷ Felismerte azt is, hogy ez a vezetők érdeke volt, és egyáltalán nem érdekelte őket a szervezet tényleges működése, vagy a beosztottak helyzetének romlása. Ennél tovább azonban nem ment.

Ha ma vesszük szemügyre ezt a sajátosságot, és annak megfogalmazását, akkor két egymásra lapolódó, összetartozó, de mégis jól elválasztható jelenséget ismerhetünk fel benne. Az egyik az, amit Tauber is kiemelt, hogy a rendőrség sokféle feladatot gyűjtött össze, másként fogalmazva: a vezérő párt egyre több feladattal látta el a rendőrséget. A másik pedig az, hogy a rendőrségen belül a vezetők és a beosztottak között szakadék jött létre. A vezetők a saját karrierjük és hatalmuk érdekében megoldhatatlan feladatok elé állították a beosztottaikat.

Ezekből persze újabb kérdések adódnak. Mint például az, hogyan reagáltak vajon minderre a beosztottak, és ennek a reagálásnak milyen következményei lettek a rendőrség mindennapi munkájában? Aztán az, hogy vajon miért volt fontos egyre több feladattal ellátni a rendőrséget? Nem feltételezhetjük ugyanis, hogy mindez pusztán butaságból és korlátoltságból történt, sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy szoros összefüggésben volt a hatalom jellegével és működésének módjával.

Mivel *a rendszerváltás éppen a hatalmi struktúrák és azok működés módjának radikális átalakítását kellett volna, hogy jelentse*, joggal csodálkozhatunk el rajta, vajon miért nem merült fel sem Taubernél, sem másoknál, hogy a rendőrséget az új közhatalmi szerepéből kiindulva kell szemlélni. Még a Team Consult projektben sem fogalmazták meg ezt, inkább csak előfeltételezték a hatalmi szemlélet változását.⁸ Tekintsünk úgy erre a jelenségre, mint a kortársak naivitására, mindannyian úgy gondoltuk, hogy 1988 és 1990 közötti változások eredményei minden lényegest megváltoztattak. Ma inkább úgy fogalmaznék, hogy az átalakulás *felszínes és formális volt, és az intézményeken belül változatlanul, bár nem érintetlenül hagyta a hatalomgyakorlási mechanizmusok többségét*.

A rendszerváltás előtti rendőrség második tulajdonságaként tulajdonképpen egy az első sajátosságból következő jelenséget nevezett meg: a rendészeti bürokrácia terjeszkedését. „Ha a bürokrácia jól tudja bizonyítani önmaga működésének jogosultságát és hatékonyságát, akkor növekedése és bővülése törvényszerű,” vagyis „a jól működő bürokrácia mindig terjeszkedik” – írta.⁹ A hivatali rendszerek fontos tulajdonsága a terjeszkedés, ám ez is mindig a hatalom növeléséhez kapcsolódik. A hatalom ez esetben jelentheti a forrásokhoz való nagyobb mértékű hozzájutást, hiszen e rendszerek mindig versenyben vannak egymással a

7 Tauber István: A társadalmi értékrend és annak tükröződése a rendőrség hivatásos állománya gondolkodásában (1989-1992), Hans Seidel Alapítvány–Batthyányi Lajos Alapítvány–Honvédelmi Minisztérium–Belügyminisztérium, (é. n.), 10. p. Lásd még: Tauber István: Szervezetszociológiai tanulmány a rendőrségről, I. rész, Rendészeti Szemle, 1991. 4. sz., 25. p.

8 Lásd: A magyar rendőrség reformja. Sikeres rendőrségi reform Közép-Kelet-Európában. A projekt kiértékelése. 1990-1997, 1997. szeptember, TC Team Consult AG. (kézirat)

9 Tauber István: A társadalmi értékrend és annak tükröződése a rendőrség hivatásos állománya gondolkodásában (1989-1992), 10. p. és Tauber István: Szervezetszociológiai tanulmány a rendőrségről, I. 26. p.

költségvetésben rendelkezésre álló forrásokért. De jelentheti a társadalmi folyamatok feletti rendelkezési jogosítványok megszerzését is.

A rendszerváltás előtt és után eltérő tényezők irányították a hivatali bürokráciák növekedési törekvéseit. 1990 előtt főképp a kommunista párt által meghatározott politikai prioritásokhoz való hozzájárulás dominált. Az akkori küzdelemben a rendőrség forrásokért folytatott küzdelmének eredményességét ellentmondásosnak ítélnéljük. Feladatai növekedtek, a létszáma viszont nem, vagy csak alig. Mivel tevékenysége nem közhatalmi, hanem párthatalmi igényeket elégített ki támogatottsága és növekedése attól függött, milyen stabilnak ítélték a párthatalmi struktúrát.¹⁰

Mint közismert, a rendszerváltás súlyos gazdasági válsággal (a kommunista gazdasági struktúra összeomlásával) járt együtt, ennek következtében kiéleződött a költségvetési forrásokért folytatott küzdelem is. A rendőrség helyzetét pedig már nem a párthatalmi igényekkel, hanem a bűnözés növekedésével lehetett csak legitimálni. Ebben a közegben pedig már nem volt érvényes „a jól működő bürokrácia növekszik” elv. Ellenkezőleg! A rendszerváltás után Magyarországon ez az elv így hangzott: *a fontosságát igazolni tudó, de rosszul működő bürokrácia mindig növekszik*, mert a növekedésben látták a problémák megoldásának egyetlen lehetőségét. A rendőrség is ebbe a csoportba tartozik.

Ne kapkodjunk azonban el a következtetést, mert a kilencvenes években hazánkban megfigyelhető jelenség a régi demokráciákban korántsem volt ismeretlen. Nagy-Britanniában például a nyolcvanas években, amikor a bűnözési statisztikák jelentős esetszám növekedést regisztráltak, a brit rendőrség létszáma mintegy tizenöt százalékkal növekedett, ezen belül a londoni mintegy húsz százalékkal. Akárcsak Magyarországon a kilencvenes években, a média és a tudományos közösségek Nagy-Britanniában is kritikátlanul terjesztették a válságról szóló híreket. A rendőrség pedig azzal állt elő, hogyha a kormányzat nem biztosít több forrást, akkor a rendőrség elveszti az utca feletti kontrollt.¹¹ Feltételezhetjük, hogy a közintézmények, amint módjuk nyílik rá, azonnal kísérletet tesznek arra, hogy a kialakult elosztási arányokat megváltoztassák. Sokkal inkább ezt teszik, mint hogy a saját működésükön változtassanak. A különbség abban áll, hogy Nagy-Britanniában a nyolcvanas évek mennyiségi növekedését 1996-ban követte az új rendőrségi törvény, 2002-ben pedig a Police Reform Act, amely minőségi változásokat hozott. Lehet, hogy ehhez hozzájárult az is, hogy tudományos körökben már 1991-ben megfogalmazták a kételyt, hogy igen furcsa az, hogy „a rendőrség általában ellenáll annak a sürgetésnek, hogy jelentse be már végre a bűnözés és a rendetlenség elleni küzdelemben aratott »győzelmet«. E követelés teljesítése ugyanis csökkentené a rendőrség a több rendőrré, több eszközre és több hatalomra irányuló igényének jogosságát.”¹² Magyarországon a mai napig várat magára mind a felismerés, mind pedig a minőségi változtatás.

A harmadik sajátosság a rendőrség belső viszonyait jellemezte, és arról szólt, hogy a fennálló állapotokat sohasem lehetett kritika tárgyává tenni: „csak a múltat szabad (kell) bírálni, mert a jelen tökéletes, ha vannak is kisebb hibák”.¹³ Tauber értelmezése szerint a

10 A rendszerváltás folyamatában ez a struktúra instabillá vált ugyan, de a stabilitást ekkor már más, maga az átalakulás biztosította. Azaz, csak az átalakulás megakadályozására való törekvés indokolhatta volna a rendőrség bármilyen jellegű növekedését.

11 E. Cashmore–E. McLaughlin: Introduction, E. Cashmore–E. McLaughlin (ed.): Out of order? Policing black people, Routledge, London and New York, 1991, 1-2. p.

12 I. m.: 4. p.

13 Tauber István: A társadalmi értékrend és annak tükröződése a rendőrség hivatásos állománya gondolkodásában (1989-1992), 11. p. és Tauber István: Szervezet-szociológiai

kritikai viszonyulás tilalma a látszatdemokráciából következett és annak önigazolásaként funkcionált, bár a nyolcvanas években már változás állt be.¹⁴ Tekintsük úgy ezt az értelmezést, mint a rendészeti rendszerváltás magyarázatát, mert valóban érthetetlennek tűnik, hogyan vált lehetségessé a rendőrség nyitottá válása a politikai demokráciára, ha a kritika nem jelenhetett meg a szervezeten belül. A nyolcvanas évek legvégén valóban olvashatunk olyan cikkeket a Belügyi Szemlében, amelyek a változások mellett álltak ki, az azonban további kutatásokat igényelne, hogy korábban vajon hogyan (nem) valósulhatott meg a kritika.

Akárhogyan is, Tauber István jól látta, a rendőrségen belüli és a rendőrséget kívülről érő elemző kritika a demokratikus átalakulás nélkülözhetetlen tényezője. Nélküle hamis minden ígéret és hazug minden állítás, ami a demokráciáról szól. Általánosan is megfogalmazhatjuk, hogy az a közhatalmi szervezet, legyen az politikai párt, vagy legyen az a rendőrség, amelyiken belül nem működik a feladatorientált kritika, az nem lehet demokratikus. „Világosan megmondom, hogy csak annak az embernek a demokratikus meggyőződésében hiszek, akinek a metódusai is demokratikusak. Mert, ha a módszer elválík a hirdetett eszméktől, akkor valahol baj van. A módszerekből lehet megítélni, hogy kivel van dolgom.”¹⁵ Ugyanez áll a szervezetekre is. De, ha csak a hatékony működést tekintjük, akkor is világos, hogy a tevékenység és a tevékenykedők szerepének elemzése semmi más nem lehet, csak kritika.

A negyedik sajátosság, a totális ellenőrzésre való törekvés a kommunista rendszer logikájából következett, és azt eredményezte, hogy a lehető legtöbb feladatot akarták belügyi hatáskörbe vonni.¹⁶ E jelenségnek Tauber a „rendőrség túlvállalása” nevet adta.¹⁷

Ha most e négy sajátosságból akarjuk megrajzolni azt a képet, amely Tauber István gondolkodásában a rendszerváltás előtti rendőrségről élt, akkor azt mondhatjuk, hogy *terjeszkedő és a társadalomra rátelepülő szervezetként* írta le a rendőrséget. Ez pedig pontos, nehezen tagadható jellemzése a kommunista rendőrségnek. E sajátosság mögött pedig – a politikai rendszer jellegén túl – egyetlen okot fedezhetünk fel írásaiban: a rendőrség „szervezetidegen ügyek” sokaságát vállalta fel.¹⁸

Mi volt látható a jelenből?

Nyilvánvaló, hogy *demokráciában a rendőrség nem telepedhet a társadalomra*. A kérdés már csak az volt, hogyan lehet ezt elérni? Mit kell tenni azért, hogy megszűnjön ez az elviselhetetlen és káros gyakorlat? Ezen a ponton vált fontossá, miből eredeztették a rendszerváltás éveiben a rendőrség antidemokratikus sajátosságait. Ha ugyanis a társadalomra települést azonosnak tekintjük az extenzív terjeszkedéssel, és meg is állunk ezen a ponton, akkor nem kell mást tennünk, mint a „szervezetidegen ügyektől” megtisztítani a rendőrséget.

tanulmány a rendőrségről, I. 26. p.

14 U. o.

15 Tildy Zoltán: *Parasztság, munkásság és értelmiség egysége a magyar demokráciában*, Demokrácia, Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása, 1945, 194. p.

16 Tauber István: *A társadalmi értékrend és annak tükröződése a rendőrség hivatásos állománya gondolkodásában (1989-1992)*, 12. p.

17 I. m.: 13. p.

18 U. o.

Ezzel meg is kaptuk a varázsigét, amely a demokráciához adaptálja a kommunista rendőrséget, ez pedig a profiltisztítás.

Félreértés ne essék, az extenzív terjeszkedés, azaz feladatok sokaságának elvállalása – és Tauber István helyesen látta meg ezt – szorosan összekapcsolódott a politikai és szervezeti hatalom mindent ellenőrizni kívánó érdekeivel. A kérdés azonban nem ez volt, hanem az, demokratizálható-e a rendőrség pusztán azáltal, ha mentesítjük a nem klasszikusan rendőri feladatok sokaságától, vagy sem? Ne legyen kétségünk, a totális ellenőrzés vágya ettől még nem tűnik el! Álljon itt példaként a rendőrségi törvény parlamenti vitájából Vona Ferenc (MDF) véleménye: „Az lenne jó,” – mondta – „ha a bűnüldözés mindenható lenne: mindent látna, hallana, és lenne ereje lecsapni mindig, amikor csak kell.”¹⁹ De nemcsak a totális hatalom vágyik totális ellenőrzésre! A kiterjedtebb és intenzívebb kontroll az egyetlen rendszerként felfogott társadalom működtetésének logikus következményeként adódott, és ebben a megközelítésben a biztonság is e kontroll eredményeként jött létre. A legfontosabb és máig megválaszolatlan kérdés az, hogy valóban biztonságot teremthet-e a lehető legnagyobb mértékű kontroll? Implicit módon bár, de Tauber István írásaiban felmerült ez a kérdés. A válasz pedig annak a szellemi és politikai környezetnek a színvonalán született meg, amely a kilencvenes évek első felének Magyarországra jellemző volt.

A kilencvenes évek első felének jelenét, mint minden jelent a kortársaknak kellett megkonstruálniuk. E konstrukció fontos eleme volt a múlttól alkotott ítélet, de ezzel még semmi sem volt készen, hiszen a múltat még akkor sem azonosíthatta az éppen létezővel, ha a változások még nem következtek be. A politikai hatalom jellegének megváltozása destabilizálta a rendőrség korábbi sajátosságait és törekvéseit, s bár a szervezet és a kultúra változatlan volt, az átalakulás igénye, az elégedetlenség és a várakozás szembeállította ugyan a jelent a múlttal, de még nem lehetett tudni merre is tart a folyamat és miféle eredménye lesz majd.

A tudománynak kapaszkodókat, kiindulópontokat kellett keresnie a változásokhoz. Az első kérdés az volt, hol lehet ezekre rátalálni, a rendőrségen és netalán Magyarországon kívül, vagy a rendőrségen belül. A kérdés egész pontosan úgy hangzott, és hangzik ma is: Milyen szempontok alapján lehet meghatározni a rendőrség és a társadalom, azaz a közhatalom és a polgár közötti viszonyt? A második kérdés pedig, immár ezen a problémakörön belül, úgy hangzott: Melyek lehetnek a rendőri szakma azon új, demokratikus értékei, amelyek lehetővé teszik a rendőrség és a társadalom viszonyának megváltozását? Kissé átfogalmazva az utóbbit, milyen kritériumok alapján lehetett megtervezni az új rendőrséget, azaz demokratikus eljárás-e, ha népszavazásszerűen kérdezzük meg az embereket, milyen legyen a rendőrség – illetve bármelyik más közhatalmi szervezet?

Az utóbbi kérdés korántsem a képzelet szülötte, és újabb kérdéseket is felvetett. Az első pedig az volt, hogy szükség van-e egy önálló társadalomtudományra, amely a rendészettel és a biztonsággal foglalkozik? Erre a kérdésre csak akkor adható igenlő válasz, ha azt feltételezzük, hogy *tudományos vizsgálat témájává kell tenni a közhatalmi intézmények működésének társadalmi hatásait, és e hatások alakításának folyamatait*. Vagyis, ha azt feltételezzük, hogy *a demokrácia elengedhetetlen feltétele, hogy a tudomány folyton folyvást szembesítse a polgárokat, a politikusokat és a rendőröket (közös) cselekvéseik következményeivel*, és egyúttal azt is feltételezzük, hogy *e közös cselekvésekhez szükségünk van a tudomány által felállított hipotézisekre*, amelyek arról szólnak, hogy a lehetséges választások által megnyitott utak merrefelé vezetnek. Végző soron a kérdés tehát úgy szól, hogy *definiált és nyilvánossá tett értékekre* kell-e épülnie a biztonságról és a rendészetről való közös gondolkodásnak vagy sem? Ha úgy döntünk, hogy mindezt nincs szükség, mert hogy mit és hogyan kell tenni két forrás (a szakma és a polgárok elvárásai) ismeretében eldönthető,

19 A Rendőrségi törvény általános vitája, Országgyűlési napló, 1994. február 22.

akkor – miként ez a kilencvenes években is történt – besétálunk egy útvesztőbe, amelyből éppen a saját hibás döntéseink következtében rettenetesen nehéz kitalálni. Ez a döntés azt jelenti, hogy nincsen szükség a következményekkel való szembenézésre, csupán arra az információra, ami a pillanatnyi érdekek vagy ideológiák alátámasztására alkalmas. Nem mondom, hogy a politikusok és a bürokraták, ha módjuk lenne rá, nem ezt választanák mindenütt a világon. A probléma az, hogy Magyarországon mód volt erre. De menjünk tovább!

A népszavazásszerű, azaz közvélemény-kutatásokra épülő politikai tervezés problémái a következők: Ezek a leírójellegű vizsgálatok olyan nyers, azaz feldolgozatlan adathalmazt tettek a politikusok, bürokraták és ekkor még a tudósok asztalára is, amelyek zavaros megrendelői igényekre tisztázatlan értékrend és koncepció alapján válaszoltak (pl. ilyen volt az egyik megrendelői igény: milyen a Belügyminisztérium munkájának lakossági megítélése).²⁰ A feltett kérdések jellegéből következően a kutatók nem egyszer azokat a frázisokat kapták eredményként és adták át a megrendelőknek és a közvéleménynek, amelyek egyébként is közszájon forogtak. Az a fura helyzet állt tehát elő, hogy egy módszertanilag kifogástalan vizsgálat eredményei egyes vonatkozásaiban társadalmilag értékelhetetlenek lettek. Ezeket az eredményeket aztán később nem is egyszer felhasználták a politikai vitákban és a rendőrség demokratizálásának megakadályozására.²¹ A probléma tehát ott volt, hogy lakossági vélemények szabad prédát jelentettek a politikusok és a bürokraták számára, valamint ott, hogy a lakossági elvárások nem a helyükön jelentek meg. Pontosabban, a kilencvenes évek elején, Magyarországon még egyáltalán nem létezett az a koordinátarendszer, amelyben el lehetett volna helyezni a politikát, a lakossági elvárásokat és a rendőrszakmai törekvéseket.

A tudomány kezdeti kísérletei éppen annak a koordinátarendszernek a létrehozását célozták, amely nélkül a közvélemény- és egyéb kutatások eredményei értelmezhetetlenek voltak. Tauber István is világosan látta ezt a feladatot: „Az új helyzetben” – írta – „a rendőrségnek ugyanúgy, mint a többi intézménynek, egyszerre három nehéz feladattal kell szembenéznie: a múlt örökségével, az új helyzetből fakadó kihívásokkal és eközben a szemléleti és szerkezeti átalakítás problémáival.”²² Talán nem esünk túlzásba, ha a szemléleti változást nevezzük a legfontosabb tényezőnek, hiszen a múlttal és a kihívásokkal is csak akkor lehet szembenézni, ha értékeink és gondolataink különböznek a múltbéliektől és

20 Lásd: A rendőrségről I-II. rész, Rendészeti Szemle, 1991. 4. és 5. sz. (Az írás szerző nélkül jelent meg és csak az első mondatból derül ki, hogy a Szonda-Ipsos által végzett vizsgálat eredményeit tartalmazza.)

21 Kiváló példa erre a több rendőrre vonatkozó lakossági igény, de még inkább az a kérdés, amelyben azt tudakolták, vajon határozottság, vagy elbizonytalanodás jellemzi a rendőröket. A többség az elbizonytalanodásra szavazott (A rendőrségről I. rész, 50. p.), és ezt igen sokszor hallhattuk aztán a restitúció híveinek érvelésében. A kutatásban sem rendőrök számának, sem pedig a lakossági igénynek a jelentése nem volt tisztázott. Ennek következtében a kapott eredmény („A megkérdezettek 66%-a így látja a helyzetet: szerintük *ma túl kevés rendőr van Magyarországon.*” – A rendőrségről I. rész, 44. p. Kiemelés az eredetiben.), nagyjából a klasszikus vicchez hasonló, és meg kell kérdeznünk végül is mi mennyi? Mihez sok, mihez kevés, mi teszi azzá? Ez senkit sem érdekelt akkoriban, és még ma sem! Ugyanígy tisztázatlan volt az elbizonytalanodás és a határozottság jelentése, amit aztán a politikusok a saját igényeiknek megfelelően forgattak (ki).

22 Dános Valér–Tauber István: Rendőrség és társadalom, Rendészeti Szemle, 1993. 2. sz., 5. p.

nyitottak az új megoldásokra. Éppígy, a szervezetet is csak az új gondolatokból fakadó megoldások alakíthatják át értelmesen.

A kérdés csupán az volt, hogyan lehet megfelelni ezeknek a feladatoknak, azaz, melyik az az új nézőpont, ahonnan szemlélni kell a rendőrséget, hogy alkalmassá váljon az kihívások feldolgozására, és melyek azok az értékek, amelyek új jelentést adhatnak az adatoknak és a jelenségeknek. A feladat rendkívül nehéz volt, és egyáltalán nem könnyítette meg, hogy az európai tudományban viszonylag kevés közvetlen segítséget lehetett találni, az amerikai kutatások eredményei pedig éppen csak kezdtek ismertté válni a magyar tudósok között. Visszatekintve erre az időszakra jól láthatóak a hibák, amelyeket csak azért érdemes áttekintenünk, mert mindannyian tanulhatunk belőlük.

A rendőrség helyzete azért sajátos – írta Dános és Tauber –, azaz eltérő más állami szervezettől, mert több speciális vonása is van.²³ A rendőrség demokráciában elfoglalt helyzetét ezzel az állítással in medias res kezdéssel próbálta tisztázni a szerzőpáros. Elfogadták ugyanis a rendőrség mítoszának egyik saroktételét, miszerint a rendőrség „különleges” szervezet. Hogy valóban e mítoszt fogalmazták-e meg kiindulópontnak, az a részletekből derül ki, lássuk hát!

Legelőször a sajátos jogi szabályozást említették, okaként pedig azt, hogy a rendőr súlyos és/vagy fontos ügyekben jár el. Nem mondták viszont meg, miben is állna e jogi sajátosság, de ez biztosan összefüggött azzal, hogy 1993-ban még nem volt rendőrségi törvény.

A veszélyvállalás kötelezettsége és a kényszer alkalmazásának lehetősége lett a következő pont. A veszély a mítosz tipikus eleme szerte a világon, nem meglepő tehát a megjelenése, és az sem, hogy nem kérdeztek rá. Evidenciaként kezelték, amit szintén nem róhatunk fel a szerzőknek. Az új szemlélet kialakításához régi, és a rendőrök között általánosan elfogadott kiindulópontokat találtak maguknak, hiszen azok szinte kínálták magukat. Olyannyira így van ez, hogy sokan még manapság is a veszélyt mint a rendőri foglalkozás egyik legfőbb ismertetőjegyét képzelik el, anélkül, hogy bárki is meghatározta volna miben is áll a rendőr veszélyeztetettsége. Csak gondoljunk bele, a veszély a polgárokat fenyegeti, ők, illetve mi vagyunk kitéve az erőszaknak, a véletleneknek, a csalásoknak stb. A rendőr pedig hol ezek következményeit, hol pedig magát a konfliktushelyzetet segít kezelni. A veszélyeztetettség olyan állapot, amelyben az emberek hirtelen (negatív) hatásokat várnak, és amelyben ezeknek a hatásoknak a megelőzésére nem állnak rendelkezésükre eszközök. Amennyiben az egyének olyan eszközök birtokába jutnak, amelyek segítségével megelőzhetik a hirtelen bekövetkező negatív eseményeket, akkor a veszélyeztetettség átalakul *készenléti állapottá*, amely valójában nem más, mint a veszélyeztetettség pandanja. A készenléti állapot önmagában is változásokat idéz elő, fenntartja és fokozza a veszélyeztetettség hatásait. Ebből következően feltételezhető, hogy minden olyan szervezet, amely úgy csökkenti az egyének készenléti állapotát, hogy közben számukra elfogadható módon képes a veszélyt megelőző eszközöket működtetni, fontos a mindennapi élet „normalitásának” megőrzéséhez. Ennek viszont az a következménye, hogy ezeknek a szervezeteknek – köztük a rendőrségnek – kell „átvennie” a polgároktól a készenlétet. A készenlét és a veszély kölcsönkapcsolata miatt viszont az intézményesített készenlétet működtető rendőrök a veszély mítoszává transzformálják.²⁴

23 I. m.: 3. p.

24 A veszélynek kell, hogy következményei legyenek, veszélyes helyzetekben, sérülésekben és halálesetekben. Ha viszont összevetjük pl. Magyarországon a 2004-2008 közötti időszakban a rendőri foglalkozást más tevékenységekkel, akkor a következő halálozási valószínűséget kapjuk (ezrelékben): rendőrség = 0,00006; mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás = 0,07; élelmiszeripar = 0,01 ezrelék; építőipar = 0,12.

Felvették még a sajátosságok közé a külső szimbolikus jeleket, valamint azt, hogy rendőröket „a társadalom egy részének előítéletei sújtják”. Ebből vezették le az elzárkózást, a „mundér becsületének” fontosságát.²⁵ A rendőrökkel szembeni előítéleteket más sajátosságoknál fontosabbnak, meghatározóbbnak tartották, ezért ezzel Dános és Tauber közös tanulmányukban, és Tauber maga külön is foglalkozott.

Összefügg az előítéletekkel, hogy a szerzők szerint a rendőrség „egyes politikai erők céltáblája lett” a rendszerváltást követően, azaz a rendőrség a politikai küzdelmek mezőjébe került, és ez „lényegesen dezorganizálta a testületet”.²⁶ Ugyancsak fontos sajátosságnak tekintették a „morális elbizonytalanodást”, amelynek következtében csökkent szerintük az intézkedések hatékonysága. A jelen sajátosságának tartották azt a paradoxont is, hogy „miközben a demokrácia jogos és indokolt igényeinek megfelelően a büntetőeljárás alá vont személyek állampolgári jogait bővítik, és ezzel fokozzák a rendőrség felderítő munkájának nehézségeit, elvárják, hogy növekedjen a bűnüldözés hatékonysága.”²⁷

Rendőrökkel szembeni előítéletek

Ezt olyannyira fontosnak vélték, hogy nélküle lehetetlennek tartották bármilyen rendőrséggel kapcsolatos jelenség megértését.²⁸ A Rendészeti Kutatóintézet 1992-ben végzett kérdőívében szerepeltek rendőrökkel szembeni előítéletekre vonatkozó kérdések is, amelyeket Allport megoldását követve attitűdskálákból állították össze.²⁹ Nagyon fontos témát kutattak egy kétségtelenül fontos cél érdekében, csak hogy ez esetben is az első próbálkozásoknál szokásos hibába estek: egy széles körben elismert módszert kellő változtatás nélkül alkalmaztak egy olyan területen, ahol annak eredményei igen kevés, vagy semmilyen gyakorlati hasznot nem hajtának. Azaz, a rendőröket nem rendőrként, vagyis egy adott szervezet tagjaként tekintették, hanem pusztán személyként, aki éppen rendőr. A feltett kérdések (leülne-e egy egyenruhás rendőr mellé az étteremben; házasságot kötne-e vele; együtt dolgozna-e vele; nem bánná-e, ha gyermeke rendőr lenne; stb.) a rendőrhöz mint magánszemélyhez való viszonyulást tudakolták, és nem vettek tudomást arról, hogy a rendőr–polgár viszony nem magánszemélyek közötti viszony. Épp ellenkezőleg, az a magán- és a közszféra viszonyáról szól. Ha vannak rendőrökkel szembeni előítéletek, azok a közhatalom működésének módjáról alkotott vélemények, a rendőr mint személy pedig feloldódik a közintézményben. Valószínűnek tűnik azonban, hogy a rendőrökre mint személyekre sokkal inkább ráragad az intézmény presztízse, mint más foglalkozások esetében. A megközelítésben rejlő problémát Tauber is észrevette, s ez még akkor is figyelemre méltó volt, ha kissé ellentmondásosan fogalmazta meg. Az, hogy a rendőrökkel kapcsolatos attitűdök nem tekinthetők egyszerűen magánszemélyeket illető attitűdöknek, az az éttermi asztalválasztásnál már ki is derült. „A kiegészítő anyagokból [...] tudjuk, a negatív válaszok egy részénél nem a rendőri mivoltuk »szól« ez a [negatív] »vélemény«, hanem az egyenruhának.”³⁰ A rendszerváltás előtt a

25 Dános Valér–Tauber István: Rendőrség és társadalom, 4. p.

26 U. o.

27 I. m.: 5. p.

28 I. m.: 7. p.

29 Tauber: A társadalmi értékrend és annak tükröződése a rendőrség hivatásos állománya gondolkodásában (1989-1992), 44. p.

30 I. m.: 45. p.

rendőrség egyszerre volt nevetség, megvetés és félelem tárgya. Az előítéletek vizsgálata nagy lépést jelentett, de még messze volt annak belátása, hogy a rendőrség mint intézmény működésmódja határozza meg az alkalmazottairól formált véleményeket.

Rendőrséggel szembeni elvárások

Sajnos nem tudjuk meg, hogy milyen kapcsolat volt a lakossági elvárások és előítéletek között, az viszont kétségtelen, hogy az elvárásokat azokkal szemben fogalmazták meg, akiket előítéletekkel szemléltek. A Szonda Ipsos adataiból nem derül ki pl., hogy akik a keménységet és a szigor hiányolták,³¹ azok vajon milyen egyéb véleménnyel rendelkeznek, vajon miféle véleménymintává áll össze a szigor és az előítélet! Ezért aztán tálcán kínálták az érveket a restitúciós irányzat híveinek, hiszen a kutatások azt „bizonyították”, hogy az emberek a „megoldást a bűncselekmények elkövetőivel szembeni keményebb fellépésben, nagyobb szigor alkalmazásában” látták.³²

Am még ezekben a nyers adatokban is ott volt a rendőrség demokratizálásának igénye, legalábbis semmi sem zárta ki ezt az értelmezést akkor, amikor a válaszadók kétharmada leginkább az udvariasságot várta el a rendőröktől.³³

Milyen legyen a jövő?

Mivel az első néhány évben még nem sikerült megtalálni és elfogadtatni a viszonyítási pontokként szolgáló értékeket, a rendőrség demokráciabeli jövője is csak eléggé homályos képet mutathatott. Voltak azonban szavak, amelyek jelentése eléggé tisztázatlan volt még ekkoriban, és ezért úgy lehetett velük elmondani az ellentétes törekvéseket, hogy homályban maradt azok tényleges célja és következménye. Ilyen szó volt a modernizáció, de az általam is használt demokratizálás is.

Tauber István a modernizáció kifejezést használta, és annak érdekében, hogy össze ne lehessen mosni más ugyanezen szóval jelzett elképzelésekkel, rögzítette a fontosabb pontjait.³⁴ Ezekből világosan kiderül, hogy a tudományos tisztesség nem engedte meg neki, hogy akár csak vázlatosan is leírja a rendőrség (közel)jövőjét, ehelyett azt tette, amit 1991-ben tenni lehetett és kellett: felvázolta a megoldáshoz vezető utat.

Az első lépést a tudománynak kellett volna megtennie, amelynek legalább két területen kell előrelépnie. Az egyik a rendőrség működésével és tevékenységi területeivel kapcsolatos, a másik pedig a *rendőrszociológia*. Ismereteim szerint ez ennek a tudománynak az első hazai említése. A rendőrszociológián belül három nagy témakör vizsgálatát tartotta szükségesnek: a rendőrség szervezetszociológiai kutatását, a rendőrök viselkedésének és a rendőrség más szervezetekkel való viszonyának elemzését. Az első kettő aztán a kilencvenes évek végétől valóban kutatott területté lett, és talán sok fontos információt és értelmezést kínált a szervezeti és működési problémák kezeléséhez, megoldásához.

31 Dános Valér–Tauber István: Rendőrség és társadalom, 10. p.

32 I. m.: 9. p.

33 A rendőrségről II., Rendészeti Szemle, 1991. 5. sz., 40. p.

34 Erre vonatkozó fejtegetései megtalálhatóak a Szervezetszociológiai tanulmány a rendőrségről II., Rendészeti Szemle, 1991. 5. sz., 24–28. p.

Tauber világosan látta, hogy *egységes koncepció* nélkül lehetetlen akár egyetlen lépést is előrejutni a rendőrség modernizációjában. Egységes koncepciót pedig a tudomány eredményeinek figyelembevételével a politikusoknak kellene kialakítaniuk, erre azonban javaslatot nem tett, kivéve talán egyetlen pontot. Mivel a kilencvenes évek legelejének egyik legtöbbet vitatott kérdése az önkormányzati rendőrség volt, Tauber is állást foglalt ebben a vitában, és meg kell mondanom, mai fejjel nemigen érthető az általa választott megoldás. Azt írta ugyanis, hogy van ugyan létjogosultsága az önkormányzati rendőrségnek, csak hogy nem most, hanem majd valamikor később. Ma már világosan látszik, ami akkor nem, hogy ez az álláspont a centralizáció híveit erősítette, a centralizáció pedig megbénította a kezdeményezőkészséget, izolálta a rendőrséget és fenntartotta a kontraszelekción mechanizmusokat és a felelőtlenséget, összességében pedig elviselhetetlen munkahellyé tette a rendőrséget. Bizonyítékként – bár sok-sok adatot lehetne felsorolni – elég a fluktuációra és a rendőrök átlagéletkorának folyamatos csökkenésére utalni. Feltehetnénk, hogy az egységes koncepció kiindulópontja a kommunista időszak rendőrségének kritikája lehetett, de erre nincs bizonyítékunk, ami azért érdekes, mert ha nem az volt, akkor adva volt a lehetőség, hogy különféle érvekkel minél többet őrizzenek meg abból.

A harmadik lépés, véleménye szerint – immár az egységes koncepció birtokában – a *szervezeti korszerűsítés* lett volna. Ez volt talán a legkonkrétabb, és ezért politikailag a legérzékenyebb terület. Éppen ezért itt volt a legkönnyebb tévedni is, hiszen nehéz volt elkerülni a véleménynyilvánítást, Tauber István sem tudott kitérni sem az állásfoglalás sem a tévedés elől. Visszatérve egy pillanatra a kommunizmus kritikájára, emlékezzünk rá, hogy az akkori rendőrséget a társadalomra rátelepedő szervezatként jellemezte. A szervezeti reformnak tehát éppen az lehetett a célja, hogy felszámolja ezt a tulajdonságot. A probléma abban volt, hogy a „rátelepedést”, hasonlóan a többiekhez, extenzív sajátosságként fogta fel. Azaz, elegendőnek vélte a „szervezetidegen” tevékenységek leválasztását, vagyis, közismertebb nevén a profiltisztítást. A „rátelepedés” azonban a társadalomhoz való viszony, mégpedig a polgárok feletti hatalmat kifejező viszony. A tevékenységterületek összegyűjtése pedig ennek a viszonynak a kifejeződése, a gond csak az, hogyha megtisztítjuk a tevékenységeket, akkor még nem szüntettük meg ezt a viszonyt, viszont bizonyosan zavarodottságot okozunk a szervezeten belül, ha egyidejűleg nem látunk hozzá a szervezeti struktúrába betonozott diktatórikus értékrend felszámolásához. Ez, mint tudjuk, máig nem történt meg! Hiába írta le a kommunizmus rendőrségéről, hogy a vezetők semmibe vették a beosztottak érdekeit és szükségleteit, mégsem vetette fel, hogy a szervezet átalakításába bele kell érteni a vezető-beosztott viszony megváltoztatását is!

A negyedik lépés a rendőrökkel szembeni előítéletek felszámolása lett volna. Mint láttuk, a hiba itt is már kódoltan ott volt a megközelítésmódban. Mivel a rendőrökkel szembeni előítélet mindig a hatalommal szembeni előítélet megjelenési módja, fellépni ellene csakis a közhatalom és a polgárok viszonyának, azaz, a közhatalom működési módjának demokratizálásával lehetett volna. Ennek előképe meg is jelenet már ebben az időszakban, csak hogy a megfogalmazás jól mutatta, hogy tévesen, rossz irányból közelítettek hozzá. Amikor Dános Valér és Tauber István közös cikkükben azt írták, hogy „ma már evidenciának számít, hogy a korszerű rendőrség lakosságbarát jellege alapvető kritérium”,³⁵ akkor követték a demokráciák gyakorlatának azt a Magyarországon elfogadottá vált értelmezését, amely szerint a hatalomnak barátságosan kell viselkednie a polgárokkal. Kitűnő példája ez annak, mennyire idegen volt minálunk az a gondolat, hogy a közhatalom a polgárok által megbízott és hatalommal felruházott, következésképp a polgároknak alávetett intézmény. A „barátságos hatalom” elképzelése továbbra is, miként az a kommunizmusban volt, a polgárok fölé pozicionálta a hatalmat birtokló intézményeket. A demokráciának ez az értelmezése nyitva

35 Dános Valér–Tauber István: Rendőrség és társadalom, 12. p.

hagyta a kaput egy paternalista kapitalizmus kialakítása felé, ahol a gazdasági és politikai potentátok barátságosságán, azaz jóindulatán és nem saját tetteiken múlik a polgárok sorsa. Persze a nyolcvanas évekhez képest hatalmas változás volt a „polgárbarát” rendőrség elképzelése, de nem volt nagyobb, mint az ötvenes évekhez viszonyítva az „emberarcú szocializmusé” a hatvanas évek végén, és éppoly könnyű volt elnyomni is.